

Aynur Səfərli
Azərbaycan Dillər Universiteti

NURMƏHƏMMƏD ƏNDƏLİBİN YARADICILIĞI İLƏ BAĞLI APARILAN TƏDQIQATLAR VƏ ŞAİRİN BİBLİOQRAFİYASI

Açar sözlər: *qızıl əsr, tədqiqat, məqalələr, beynəlxalq konfrans*

Keywords: *golden age, research, articles, international conference*

Ключевые слова: *золотой век, исследования, статьи, международная конференция*

Son illər Nurməhəmməd Əndəlibin ədəbi irsinin öyrənilməsi ilə bağlı məhsuldar dövr olmaqla yanaşı həm də yeni mərhələdir. Son 7 ildə Türkmənistan prezidenti hörmətli Qurbanqulu Berdimuhəmmədovun diqqət və qayğısının nəticəsi olaraq Əndəlibin irsi yenidən araşdırılmış, dərin elmi tədqiqlər edilmişdir. TEA-nın müxbir üzvü professor Annaqurban Aşırovun rəhbərliyi ilə Türkmən alimlər ədibin əlyazmaları əsasında bir neçə əsərinin mükəmməl mətnini, bəzi əsərlərinin isə elmi tənqidi mətnini işləyib hazırlamışdılar [1. s.9-13].

Böyük ədibin “Yusif və Züleyxa”, “Risaleyi Nəsimi” poemalarının tənqidi mətnini filologiya elmləri doktoru G.Nazarov, “Səğdi Vəqqas” poemasının tənqidi mətnini tədqiqatçı A.Nuryağdiyev işləyib hazırlamış, ədəbi aləmə bir o qədər də məlum olmayan “Hekayəti Firqun” poemasını Türkmənistanın Elm və Texnologiya mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru A.Mülkəmanov Özbəkistan EA-nın Beruni Şərq Araşdırmalar İnstitutunun Əlyazmalar bölməsində ortaya çıxarmışdır.

Əndəlib tərəfindən yazıldığı söylənsə də dəqiq təsdiqini tapmayan “Mirzə Həmdəm” dastanını doktorant A.Məmmədcumayev türkmən dilinə tərcümə etmiş, poemanın mikrofilmni aray-ərsəyə gətirmişdir.

Prof. Dr. Y.E.Bertels yazıb: “Təxminən XVI əsrdən etibarən Türkmən xalqının başqa xalqdan qopuq yaşaması onun ədəbiyyatının da Mərkəzi Asiya və İran ədəbiyyatına xas olan ümumi üslubdan yavaş-yavaş uzaqlaşmasına səbəb olmuşdur”. Bu doğurdan da belə olmuşdur. Ancaq bu uzaqlaşmanın səbəbləri açılmamışdır. XVI-XVII əsrlərdə indiki Türkmən torpaqlarında şairlər yaşamamışdır. Harada şair tapılsa XVIII əsrə aid edilib. Türkmən ədəbiyyat tarixini əlimizə alsaq bu əsrlərdə yaşayan bir şair belə görməyəcəyik. Lakin XVIII əsr Türkmən ədəbiyyatının “qızıl əsri” adlandırırıq. Ancaq bu qızıl əsr öz-özünə ortaya çıxmamışdır. Türkmən ədəbiyyatının qızıl əsəri qarşısında böyük bir təməl mövcuddur. Ancaq Məxtumqulu kimi dahini yetirən XVIII əsr Türkmən ədəbiyyatının öz-özünə ortaya çıxma bilməz. XVI-XVII əsr Türkmən ədəbiyyat tarixi öyrənilmədiyi üçün XVIII-XIX əsr türkmən ədəbiyyatının bəzi tərəflərinin düzgün anlaşılmadığının fərqi varılır”. Doğurdan da Y.E.Bertelsin ifadə etdiyi kimi XVI əsrdən etibarən Türkmən ədəbiyyatının həyatında yeni və fərqli istiqamətlər ortaya çıxmışdır. Bu xüsusiyyətləri aydınlaşdırmaq üçün həmin əsrdən öncəki Türk dünyası ədəbiyyatına müraciət etmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi Monqolların hücumlarından yüz il sonra “Orta Asiya Türk dilli” ədəbiyyatı geniş inkişaf edib, Nəvai ilə zirvəyə çatsa da ədəbiyyat ərəb-fars şeiriyyatının təməlinə inkişaf etmişdir.

Əndəlibin ədəbi irsi elmi baxımdan XX əsrdən etibarən araşdırılmağa başlandı. D.A.Vamperi 1867-ci ildə Leypisdə almanca nəşr etdirdiyi “Cağatay ədəbiyyatının antologiyası”nda “Səğdi Vəqqas” mənzuməsini əsl nüsxə ilə birlikdə tərcüməsini vermişdir. 1900-1916-cı illər arasında şairin “Səğdi Vəqqas”, “Leyli Məcnun”, “Baba Rövşən”, “Zeynal Ərəb”, “Yusif və Züleyxa” əsərləri ərəb əlifbasında bir neçə dəfə basma üsulu ilə nəşr olunub. Sovetlər zamanında şairin ilk kitabı kimi 1948-ci ildə “Leyli Məcnun” dastanı çap olunub. Bundan sonra Məti Kəsayev Ata Uluqberdiyev, B.Şamıradov, Əbdürrəhman Mülkəmanov, Nəfəs Xocayev, Bayramməmməd Axundov kimi türkmən alimlərinin zəhmətilə 1956, 1963, 1991-ci illərdə dastan çap olunub. Şairin həyat və ədəbi şəxsiyyəti ilə bağlı dərin araşdırma aparan professor Gəldi Nəzərov 1973-cü ildə “Yusif və Züleyxa” dastanının tənqidi mətnini nəşr etdirib. Daha sonra da onun səyi ilə dastan iki dəfə də 1987 və 1991-ci illərdə nəşr olunub. Alim Əndəlibin “Nəsimi” məcmuəsini də tənqidi mətnlə birlikdə 1978-ci ildə nəşr etdirib. Bu mənzumə də ilk nəşrindən sonra daha iki dəfə 1990-1992-ci illərdə G.Nəzərovun səyilə nəşr olunub. Şairin “Baba Rövşən”, “Zeynal Ərəb” dastanlarını iki dəfə Mirat Çariyev, Oğulgözəl Masayeva və Amanberdi Nuryağdiyev hazırlamış və 1991-ci ildə nəşr edildi. Şairin “Səğdi Vəqqas” mənzuməsini ilk dəfə 1990-cı ildə A.Nuryağdiyev hazırlamış və nəşr etdirmişdir. “Oğuznamə”ni 1990-cı ildə ilk nəşr etdirən alim Əhməd Bekmıradov Əndəlibi elmi baxımdan dərinəndən araşdıran alim kimi yaddaşlarda qalmışdır. Alim Bayramməmməd Axundov və Ata Uluqberdiyev şairin “Seçilmiş əsərləri”ni nəşr etdirərək onun lirik şeirlərini xalqa təqdim etmişlər. Bu kitabda Əndəlibin lirik əsərlərinin bir qismi toplanmışdır. Şairin lirik əsərləri bundan sonra Aşırpur Meredov və Amanverdi Nuryağdiyev tərəfindən 1976-1990-cı illərdə nəşr olunmuşdur. Şairin ədəbi irsini araşdırmaq və xalqa çatdırmaq baxımından görülən işlər onun 325-ci ildönümü münasibətilə daha da irəliləməyə başlamışdır. Nəsiminin həyatını və əsərlərini öyrənməkdə böyük xidmətlər göstərən Nəzər Qullayev şairin 600 illiyi münasibətilə şeirlərini nəşr etdirmişdir. Digər türkmən alimlərindən Rəhman Rəcəbov və Şahməhəmməd Qəndimov isə şairin 3 cildlə seçilmiş əsərlərini nəşr etdirmişlər. N.Qullayev Tecen Nəfəsovla birlikdə yazdığı “Böyük şairə bağışlanan dastanlar” adlı məqaləsini də bu mənzumənin tədqiqatına həsr etmişdir. “Nəsimi” məcmuəsini tənqidi mətnlə birlikdə hazırlayıb, elmi ictimaiyyətə təqdim edən G.Nəzərov bu işə yazdığı ön sözdə Nəsimi haqqında yazılan mənzumələr və onlar haqqında yazılanları elm ələyindən keçirmişdir.

Doktor Övliyaquli İlyasov “Türkmən ədəbiyyatının tarixi”ndə Nəsimi ilə bağlı hissəni, ədəbiyyatçı A.Nuryağdiyev isə həmin kitabdakı Nəsimiyə həsr olunan mənzuməni araşdırmışdır. Aşırpur Meredov “Əndəlib və XVIII əsr türkmən ədəbiyyatındakı tərcüməçilik ənənəsi”, “Klassik ədəbiyyatımızda tərcüməçilik ənənəsi” adlı məqalələrində və Əndəlibin 1976-cı ildə nəşr olunan “Şeirlər” kitabına yazdığı ön sözdə B.Axundov və T.Nəfəsovla birlikdə yazdığı “Əndəlib və əsiri” adlı məqaləsində Əndəlibin “Nəsimi” mənzuməsilə bağlı bəzi məsələlərin üzərində dayanmışdır. Ərəb-fars ədəbiyyatında Nəsimi haqqında yazılan araşdır-

malar bizə məlum olmasa da, Həllac Mənsura dair yazılan əsərlərdən fars şairi Baba Kuhinin (933-1050) "Əhbarul Həllac" adlı risaləsi mövcuddur. Fars şairi sufizmin görkəmli nümayəndəsi Fəridəddin Attar da Həllac Mənsur haqqında yazdığı mənzumələri "Həllacnamə" və "Mənsurnamə" adlandırmışdır. H. Mənsur haqqında yazılan daha iki əsər tanınmaqdadır. Bunlar Muridi Aydının və Niyazi Misri Məhəmməd bin Ali Malatinin Türki dilində yazdığı "Mənsurnamə" adlı əsərlərdir.

Nəsimi haqqında türkmən alimləri tərəfindən xeyli araşdırma aparılmışdır. N.Qullayev Nəsiminin həyat və yaradıcılığını elmi əsaslarla öyrənməkdə daha çox xidmət göstərərək şairin 600 illik yubleyi münasibətilə onun şeirlər kitabını çap etdirmişdir. R.Rəcəbovla Ş.Qəndimov da şairin 3 cildə "Seçilmiş əsərləri"ni 1993-1994-cü illərdə nəşr etdirmişdilər. N.Qullayev hazırladığı toplusuna aid yazdığı böyük, həcmli, elmi əsaslı məqaləsində şairin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı yazılan poemalara yer vermişdir. Bununla bərabər T.Nəfəsovla birlikdə yazdığı "Böyük şairə həsr olunan dastanlar" məqaləsini də bu poemaların tədqiqinə həsr etmişdir [4]. G. Nəzərov "Nəsimi" poemasının tənqidi mətnini hazırlamaqla yanaşı kitabın müqəddiməsində Nəsimi haqda yazılan poemaları və poema haqqında yazılan elmi işləri elm ələyindən keçirmişdir (2). Ö.İlyasov "Türkmən ədəbiyyatı tarixi"nin Nəsimi haqqındaki bölməsində A.Nuryağdiyev isə kitabın Əndəlib haqqındaki bölməsində (II cild, I kitab) Nəsimiyə həsr olunmuş poemaları tədqiq etmişdilər. Bundan başqa adı qeyd olunan müəlliflər, A.Meredovun "Əndəlib və XVIII əsr Türkmən ədəbiyyatında tərcüməçilik ənənəsi" və "Klassik ədəbiyyatda tərcüməçilik ənənəsi" adlı məqalələrində Əndəlibin 1976-cı ildə nəşr olunan lirikasına yazdığı müqəddimədə, B.Axundov və T.Nəfəsovla birgə yazdığı "Əndəlib və Əsiri" adlı məqalələrində Əndəlibin "Nəsimi" poeması ilə bağlı məsələlərin üzərində dayanmışlar. (11, №7; 9, №3; 10.) Hazırda "Nəsimi" poemasının iki nüsxəsi mövcuddur ki, bunlardan biri əlyazmalar fondunun 487 nömrəli qovluğunda, digəri isə Sankt-Peterburqun Şedrin Saltikov adına kitabxanasında 85 nömrəli qovluqda qorunub saxlanılır. Poemanın surət nüsxəsi isə MGI-nin fonundakı 1138 nömrəli qovluğunda saxlanılır. A.Nuryağdiyev məsnəvi formasında yazılan poemanın nüsxələri üzərində araşdırma apararaq, 487 nömrəli qovluqdakı nüsxənin XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərində Kokonda yaşamış saray şairi Əsiriyə mənsub olması haqqında ehtimallar irəli sürür. O hər iki nüsxədən nümunələr götürərək bu qənaətə gəlir: "Kiçik fərqlər nəzərə alınmazsa, ciddi fərqlər yoxdur. Əsərin məzmununa təsir etməyən bir qisim fərqlər olsa da, deyildiyi kimi hər səhifədə onlara rast gəlinir" [14. s.177]. Göründüyü kimi hər iki nüsxədə də ciddi fərqlər olmasa da adı çəkilən əsərlərin əlyazma nüsxələrinin müqayisəsi zamanı cüzi fərqlərə rast gəlinir. Elə isə bu cüzi fərqlər hansılardır və ya nə kimi fərqli cəhətlər var? Bu məqamda katibin bəzi hadisələrə şeir həsr etməsi diqqəti cəlb edən cəhətlərdəndir. Ona görə də 487-ci qovluqdakı nüsxəyə əsərdəki qəmli vəziyyətlərlə əlaqədar olaraq 8 qəzəl, bir mürəbbə, bir müxəmməs və hər bəndi 10 sətrdən ibarət olan iki şeir artırılıb. Həmin şeirləri çıxarsaq hər iki nüsxə bir-birinin eynidir. Bu da hər iki nüsxənin Əndəlibə məxsusluğunun sübutudur. Şerti olaraq "artırılan şeirlər" dediyimiz qəzəllər orjinal nüsxədə olub, 1138-ci qovluqdakı əlyazmanı köçürən katibin unutmazlığı ilə də bağlı ola bilər.

A.Nuryağdiyevin Əsiri haqqındakı söhbətə toxunması heç də təsadüfi deyildir. Çünki hələ də bu mövzu ilə bağlı mübahisəli fikirlər var. Bir qrup tədqiqatçılar əsəri ərəb dilindən tərcümə olunmuş hesab etsələr də, ikinci qrup tədqiqatçılar əsəri müəllif Əndəlibi olmaqla orjinal qəbul edirlər. Belə ki, A.Meredov "Əndəlib və XVIII əsr və Türkmən ədəbiyyatında tərcüməçilik ənənələri" və "Klassik ədəbiyyatda tərcümə ənənələri" araşdırmalarında və Əndəlibin "Lirikası"na yazdığı müqəddimədə "Nəsimi" poemasını tərcümə əsəri olduğunu, tərcümənin isə Əndəlib tərəfindən edildiyini vurğulayıb. Alim B.Axundov və T.Nəfəsovla birgə yazdığı "Əndəlib və Əsiri" məqaləsində isə öncəki fikrinin əksinə gedərək əsərin tərcümə münasibəti ilə hansısa Əsiriyə mənsubluğu barədə ehtimal irəli sürür. G.Nəzərov, N.Qullayev, Ö.İlyasov, R.Rəcəbov, Ş.Qəndimov, A.Nuryağdiyev, şərqsünaslardan X.Koroğlu, M.Dadaşzadə, Y.E.Bertels bir sözlə türkmən ədəbiyyatını tədqiq edən əksəriyyət tərəfindən ikinci baxış müdafiə olunur. Poema haqqında bu cür mübahisəli, ikili fikirlərin yaranmasına səbəb başlanğıcdakı "amma qədim dövrdə Seyid Nəsimi adlı alicənab adam olmuşdur. Ərəb dilində idi, türk dilinə çevirib yazmaqla məşğul oldum" – deyə yazılan cümlədir. Belə isə birinci baxış tərəfdarlarının fikirləri əsassız deyil. Bu məqamda növbəti belə bir sual ortaya çıxır ki, Nəsiminin türk dilində yazılan qəzəlləri, eyni zamanda ölümü ilə bağlı yazılan "Cəlladlar" qəzəlinin poemaya daxil edilməsini necə izah etmək olar? Bunla bağlı Y.E.Bertels demişdir: "Tərcümə" yazılışının özünü Şərq söz ustalarının əsərləri haqqında çox ehtiyatla işlətməliyik. Bizim bu termin haqqında mülahizəmiz Şərqdə davam edən ədəbi qəliblərlə hər zaman düz gəlmir" [15, s.27]. Bu mənada Bertelsin sufizmin görkəmli nümayəndəsi fars şairi Fəridəddin Attarın (1150-1203) "Məntiqut tayr" ("Quşların söhbəti") poeması ilə Ə.Nəvainin "Lisanut tayr" ("Quş dili") poeması arasında apardığı müqayisəli araşdırmalarına əsasən gəldiyi nəticələri unutmamalıyıq. Poemanın əvvəlindəki həmin cümləyə görə birinci baxış tərəfdarlarını müdafiə etmiş olsaq, gərək Ağməhəmmədin də Nəsimi haqqında yazdığı poemanın

"Bu qüسسə nəsr idi,

Bir zaman fars idi,

Nəzm etdim mən indi,

Türki dildə danışdı." [13, s.1228-ci qovluq] – misralarına əsasən poemanı fars dilindən tərcümə etdiyini deyək. Bunu bilməliyik ki, günümüzə qədər ərəb və fars dillərində Nəsimi süjetinin işlənməsilə bağlı əlimizdə tutarlı heç bir məlumat yoxdur. Sadəcə N.Qullayev Nəsiminin "Şeirləri"ne yazdığı "Şərqin böyük şairi" adlı müqəddimədə Nəsiminin türkiyəli şagirdlərindən hesab olunan Rafiqinin "Gəncnamə" və "Eşqnamə" adlı əsərlərinin böyük bir bölməsinin Nəsimiyə həsr edildiyini göstərmişdir [12. s.22].

Birinci baxış tərəfdarlarının bir çox araşdırmalarında onların öz fikirlərinə inamlı olmadıqlarını görürük. A.Meredov "Şeydayi" monoqrafiyasında [6, s.13-144] S.Ahallı ilə birgə yazdığı "Nəsimi və onun şeirlər toplusu haqqında qeydlər" (7. № 7) "Nurməhəmməd Əndəlib və lirikası" adlı məqalələrində [8] əsərin orjinal əsər kimi Əndəlibə məxsusluğunu göstərir. Bundan başqa Nəfəsov və Qullayevlə birgə yazdığı "Böyük şairə həsr edilən dastanlar" adlı məqaləsində də poemanın Əndəlibə məxsusluğunu göstərmişdir [5]. G.Nəzərov da poemanın tənqidi mətnini

hazırlayıb nəşr etdirmişdir [3]. Poema haqqında müxtəlif araşdırmalar aparan alim əsərin orijinallığını və Əndəlibə məxsusluğunu elmi əsasda sübut etmişdir. Belə ki, Ağməhəmmədin öz poemasını farscadan, Əndəlibin ərəbcədən “türk dilinə çevirib” deməklərinə baxmayaraq orjinal əsərlər olan poemaları yazarkən, müəlliflər, türkmən, ərəb və fars xalqları arasında yayılan rəvayət və əfsanələrdən faydalanaraq əsərin sujetini yazmışlar.

Aşağıda qeyd edəcəklərim Əndəlib irsinin araşdırılması nəticəsində ortaya çıxan bibliografiyanın bir qismidir. Bəzi tədqiqatlar haqqında qısa da olsa izah verilməmişdir.

1. Gəldiyev G. Ədəbi təzəliyi Sakasında (ədəbi yeniliyin astanasında) // Ədəbiyyat Sunqat qəzeti, 2 fevral, 2011;
 2. Gəldiyev G. Kırmatlar çəpər səriştə (ədəbi əsər) // Türkmən dili qəzeti, 2 fevral, 2011;
 3. Qəndimov Ş. Şaher hamsaçılıq yörelgəlerinin Ayrıntılıkları (Şairin xəmsəçilik xüsusiyyətləri) Mugallımlar qəzeti, 15-16-17-18 fevral, 2011;
 4. Atdiyeva A. Yusup- Züleyha Dessanı haqqında // Mugallımlar qəzeti, 9 fevral, 2011;
 5. Övezova A. Ədəbi Taglimat // Mugallımlar qəzeti, 4 fevral, 2011
 6. Saparov A. Pak saygım vasfçısı (Saf, Sevginin izah edicisi) // Edebiyyat Sunqat qəzeti, 11 fevral, 2011;
 7. Çarıyarova O. Sahır Mudimilik Oguznaması // Mugallımlar qəzeti, 11 mart, 2011;
 8. Ramiz Əskər “Seçilmiş əsərlər”ini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək “Şeyrlər, poemalar, dastanlar”;
 9. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu A.Bekmıradovun çalışması əsasında “Oğuznamə” poemasını 2010-cu ildə Azərbaycan dilində nəşr etdirib;
 10. Əndəlibin “Oğuznamə”si üzərində ilk işi türkmənistanlı elm adamı M.Xıdırov 1948-ci ildə etmişdir. O poemaya əhatəli daxili məqalə yazmış və hər bölümü qısaca şərh etmişdir. Lakin dövrünün siyasi şərtlərinə uyğun görülmədiyindən nəşr olunmamışdır;
 11. Göroğlu H. Nurməhəmməd Andalıp. XVIII-XIX əsr Türkmən ədəbiyyatının tarixi boyunca öçerklər. Aşqabat, “İlim”, 1967;
 12. Корогли X. Огызский героический эпос (oğuzların qəhrəmanlıq hekayəsi) Москва, Наука, 1976;
 13. Bekmıradov A. Andalıp hem oğuznameçilik debi. Aşqabat, Elm, 1987;
- (Poema üzərində aparılan ən detallı, əhatəli iş Ahmet Bekmıradovun apardığı tədqiqatdır. Müəllif bu araşdırmada “XVIII əsr türkmən şairi Əndəlibin “Oğuznamə” poeması üzərində prioritetli olaraq dayanır və onun türkmən klassik ədəbiyyatında dastançılığın yazılı ənənəsinin banisi olduğunu, onun “Yusif Züleyxa”, “Leyli Məcnun” dastanlarının bu ənənənin ən qədim nümunəsi kimi özünü qoruyub saxladığını söyləməklə şairin “Risaleyi Nəsimi”, “Səğdi Vaqqas” kimi poemaları haqqında da məlumat verir. Bekmıradov əsərin daxili qismindən araşdırma hissəsində “Sahir yüregim sarsğını”, “Əsrlər boyu cümmüşindən”, “Tilsimli tagmalar”, “Ezber elin eçileni” (“Hünərli əlin etdikləri”) adlı hissələr vardır. Tədqiq-

qatçı “Oğuznamə”ni şəkillər üzrə də araşdırıb. Geniş bibliografiya ilə bitirmişdir. Araşdırma hissəsindən sonra “Oğuznamə”nin mətn və lüğətini vermişdir);

14. Ашыров А. Туркменские поэм XVIII века (XVIII əsr Türkmən poeması). Ашкәбад, Елм, 1990 . Bu əsərdə Əndəlibin “Oğuznamə”si epiklik və tarixilik baxımından araşdırılmışdır;

15. Biray H. Andalıp ve Oğuznamesi // Milli folklor, №4-5-6-7, 1990. Bu Türkiyədə ilk dəfə çap olunan olunan Əndəlib “Oğuznamə”sidir. Poema ayrıca şəkildə nəşr edilmişdir;

16. Kirişçioğlu M.F. Əndəlib və Oğuznaməçilik dəbi. Selçuq Ünv. Fənd.fak. Ədəbiyyat jurnalı, №7-8, 1992-1993. Bu Türkiyədə aparılan ikinci tədqiqat işidir. Üç hissədən ibarətdir: Ə.Bekmıradovun “Andəlip həm oğuznameçilik” kitabının araşdırması, “Oğuznamə” poemasının transkripsiyalı şəkli və lüğət;

17. Türkmən F., Gəldiyev G. Türkmən şiir antologisi. Ankara, TÜRKSOY yayınları, 1995. Burada poema transkripsiyalı şəkildə Türkiyə türkcəsində verilmişdir. Şairin həyat və yaradıcılığı barədə məlumat da yer almışdır.

18. Bayat F. Oğuznamə / Kitabı Dədə Qorqud Ensiklopediyası. 2 cildə, II cild, Bakı, Bakı Yeni nəşr evi, 2000. Bu araşdırmada da Füzuli Bayat oğuznamə haqqında bəzi fikirlər önə sürmüşdür;

19. Aça M. Oğuznaməçilik ənənəsi və Əndəlib oğuznaməsi. İstanbul, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003. Bu iş Əndəlibin yaradıcılığı və Oğuznaməsi üzərində Türkiyədə aparılan ən əhatəli araşdırmaadır. Eyni zamanda Əndəlib haqqında ilk monoqrafiyadır. Müəllif şairin həyat və yaradıcılığı barədə məlumat verdikdən sonra onun oğuznaməsini digər oğuznamələrlə müqayisəli araşdırmış və onların tipoloji bənzərliklərini və fərqliliklərini göstərmişdir;

20. Arminey Vamberi. Cağatay ədəbiyyatının antologiyası, Nurməhəmməd Əndəlib, Səğdi Vaqqas, 1867, Lepsig;

21. Qarriyev A., Kösəyev M. Türkmən ədəbiyyatında hrestomatiya-XVIII əsr. Aşqabat, 1950;

22. Qarriyev B. Böyük oktyabr inqilabından öncəki Türkmən ədəbiyyatı. Aşqabat.;

23. Axundov B., Uluqberdiyev A. Əndəlib saylanan əsərlər. Ön sözün müəllifi: A.Meredov, Aşqabat, 1963;

24. Meredov A. Əndəlib və Türkmən ədəbiyyatında təxmis yazmaq dəbi // TSSR İA-nın xəbərləri. №5, 1970;

25. Muhammedova Z.B. Andalıpın dörediciliğinde kabir Arzuş örçəği // Sovet edebiyatı, №5, 1971;

26. Koroğlu X. Nurməhəmməd Əndəlib. XVIII-XIX əsr Türkmən ədəbiyyatının tarixi boyunca öçerklər. Aşqabat, Elm, 1976;

27. Nazarov G. Əndəlib. Yusif Züleyxa (tənqidi mətn) Aşqabat, Elm, 1976. Bu tədqiqatda diqqət çəkən ən vacib məsələ Əndəlibin doğum tarixinin 1710-11-ci illər deyil, 1665-1670-ci illər olduğunun isbat edilməsidir;

28. Yusubov Y. Ut Çaknagan satırlar. Toşkent. Qafur Qulam Namidagi Adabiyat və İncəsənət Nəşriyoti, 1983;

29. Aşırov A. Nəsimi haqqındakı Türkmən poemaları // Sovet ədəbiyyatı, №4, 1985;

30. Qullayev N. Leyli həm Məcnun haqda söhbət. Aşqabat, Mağarif, 1986. Burada dastan haqqında bəzi görüşlər irəli sürülmüşdür. Firdovsinin Şahnaməsinin Əndəlibin Türkməncəyə tərcümə etməsindən bəhs edilib.

31. Çarriyev M., Maşayeva O. Nuryağdiyeva A. Baba Rövşən, Zeynal Ərəb. Aşqabat, 1991;

32. Hacıyeva M., Göktürk Ş., Sarılar K. Türk dünyası və qardaş ölkə ədəbiyyatı. Samsun, 1997. Marit Hacıyevin rəhbərliyi ilə aparılan bu işdə şairin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat verilmişdir;

33. Bıray N. "Yusif Züleyxa"da Nurməhəmməd Əndəlibin qarışıq dil xüsusiyyətləri // I Beynəlxalq Türk Dünyası Mədəniyyət Qurultayı Bildiriləri. Ankara, 2007, s.411-434;

34. Öztürk A. Nurməhəmməd Əndəlib və "Nəsimi" poeması // Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/7 Fall, 2008;

35. Andalıp-qoşqular. Türmen Dövlət Neşriyat gullug. Aşqabat, 2010

36. Səfərli A. Nurməhəmməd Qərib Əndəlibin təxəllüsü, təvəllüd tarixi və doğum yeri haqqında fikirlər. Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. 2(98) Bakı, 2016;

37. Səfərli A. Nurməhəmməd Qərib Əndəlibin yaradıcılığında islami dəyərlər ("Səğdi Vaqqas" poeması əsasında) / "İslam həmrəyliyi-2017: Reallıqlar və perspektivlər" mövzusunda elmi-metodik konfransının MATERIALLARI. Bakı, 2017;

38. Səfərli A. Nurməhəmməd Əndəlibin "Yusif və Züleyxa" dastanının təhlili / Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümünə həsr olunmuş tələbə və gənc tədqiqatçıların "Gənclər və elmi innovasiyalar" mövzusunda respublika elmi-texniki konfransının MATERIALLARI (II Hissə), 3-5 may, AzTU, Bakı, 2017;

39. Səfərli A. Nurməhəmməd Əndəlibin "Oğuznamə" poemasının "Oğuz Xaqan" dastanı ilə oxşaq və fərqli cəhətləri // Filologiya məsələləri. № 5, "Elm-təhsil", Bakı, 2017;

40. Səfərli A. Nurməhəmməd Qərib Əndəlibin yaradıcılığında islam konteksti- "Səğdi Vaqqas" poeması əsasında. Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş "M.P. Vaqif və müasirlik" mövzusunda Respublika elmi-praktik konfransının materialları. 7 dekabr 2017-ci il, "Elm və təhsil", Bakı, 2017;

41. Səfərli A. Türkmən şairi Nurməhəmməd Əndəlibin "Nəsimi" poeması: mübahisələr və mülahizələr // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, №4, 2017, Bakı;

42. Səfərli A. Nurməhəmməd Əndəlibin poema yaradıcılığında "Risaleyi Nəsimi" məqamı // AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu. Axtarışlar. № 2 (28), Naxçıvan-2018. Cild 8;

43. Səfərli A. Türkmən ədəbiyyatı nümayəndəsi Nurməhəmməd Əndəlibin lirika yaradıcılığı. Ankara 3rd International Conference of science. Ankara / Turkey. 31st of July. 2018. №1;

44. Səfərli A. Nurməhəmməd Əndəlibdən sonrakı dastançılıq: Molla Nəfəsin "Zöhrə və Tahir" dastanı ilə eyniadlı Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı dastanının müqayisəli təhlili. IV Uluslararası Filoloji Simpoziumu. 3-4-5 May, 2018. Alanya Alaaddin Keyqubad Universiteti.

Əndəlib haqqında bir çox tədqiqat işləri vardır ki, burada onun az bir qisminin yerləşdirdik. Bir neçəsini isə sıralamada təqdim etməsək də, məqalənin içərisində də yazılan məqalələri qeyd etdik. Şair haqqında roman da yazılmışdır. Bunlardan biri Nuri Altıyevin "Əndəlib", digəri isə Qazakbəy Yollıyevin "Qaramazıda olan hadisə" ("Garamazıda gopa gövğayi") romandır. 1 mart 2011-ci ildə Tacikistanın paytaxtı Düşəmbədə Tacikistan və Türkmənistan Elmlər Akademiyasının birlikdə təşkilatçılığı ilə keçirilmiş yığıncaqda Əndəlibin əsərlər toplusunun təqdimatı olmuşdur.

Şairin vətəni Türkmənistanın Daşoğuz vilayətində keçirilmiş "Nurməhəmməd Əndəlib və XVII-XVIII əsrlərdə Şərqi mədəni və ədəbi həyatı" adlı beynəlxalq elmi konfrans bu sahədə görülən ən böyük işlərdən biridir.

Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədovun himayəsilə keçirilən konfransda 30-dan çox ölkənin elm adamları iştirak etmiş, Əndəlibin türkmən dilinə etdiyi tövhalərdən söz açmışlar.

Bundan əlavə TEA Əndəlibin ölkə daxili 170, ölkə xaricində isə 100-ə yaxın əlyazma arxivi əsasında "Şeyrlər cəmi"ni nəşr etdirərək 2011-ci ilin mart ayında Aşqabatdakı Muğamlar sarayında təşkil edilən mərasimdə həmin nəşrin təqdimatını keçirilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əndəlib. Seçilmiş əsərləri. Lirik şeirlər, Poemalar. 2 cildə. I cild. Bakı: Mütərcim, 2011, 296 səh. (Azərbaycan türkcəsinə çevirən və nəsrə hazırlayan İsmixan Osmanlıdır).
2. Əndəlib. Nəsimi (Tənqidi mətn) Aşqabat. "İlim", 1978 (hazırlayan G.Nəzərov)
3. Əndəlib. Nəsimi. Tənqidi mətn. Aşqabat, "İlim", 1978.
4. Qullayev N., Nəfəsov T. Böyük şairə həsr olunan dastanlar. "Müəllimlər" qəzeti, 1971-ci il, 6 avqust).
5. Meredov A., Nəfəsov T., Qullayev N. Böyük şairə həsr edilən dastanlar. "Müəllimlər" qəzeti, 1971-ci il, 6 avqust.
6. Meredov A. Şeydayi. Tədqiqat və mətnlər. Aşqabat. 1964.
7. Meredov A., Ahallı S. Nəsimi və onun şeirlər toplusu haqqında qeydlər // Sovet ədəbiyyatı jurnalı. 1976, № 7.
8. Meredov A., Ahallı S. Nurməhəmməd Əndəlib və lirikası // Türkmənistan xalq maarifi jurnalı, 8 iyul, 1976.
9. Meredovun A. Klassik ədəbiyyatda tərcüməçilik ənənəsi // TSSR EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1971, №3.
10. Meredovun A., B.Axundov., T.Nəfəsov. Əndəlib və Əsiri. "Ədəbiyyat və mədəniyyət" qəzeti, 1975-ci il, 19 yanvar.
11. Meredovun A. Əndəlib və XVIII əsr Türkmən ədəbiyyatındakı tərcüməçilik ənənəsi // Sovet ədəbiyyatı jurnalı, 1976, №7.
12. Nəsimi. Şeyrlər. Aşqabat, 1972.
13. TEA Milli Əlyazmalar İnstitutu, 1228-ci qovluq.
14. Türkmən ədəbiyyatı. II cild, I kitab, Aşqabat, "İlim", 1975.
15. Бергелс. Е.Э. Наваи и Аттар. Мир-Али-Шир. Ленинград. 1928.

Summary**Study of the Works of Nurgammad Enbendam and the Bibliography of the Poet**

Nurmahammad Adallib's literary heritage has been scientifically investigated in recent years. Under Professor Anarhurban Ashyrov's guidance, a member of the TEA, Turkmen scientists have developed an excellent text of some of the writer's manuscripts and scientific texts. Ancient literary heritage began to be studied from the scientific point of view of the twentieth century. The article contains a part of the bibliography that emerged from the study of the Andaliba heritage. Some theoretical conclusions of the studies are academically summarized.

Резюме**Исследование творчества Нургмахаммада Андаллиба и библиография поэта**

Данная статья исследует литературное наследие Нурмахаммада Адаллиба. Под руководством профессора Anarhurban Ashyrov, члена ТЕА, туркменские ученые разработали прекрасный текст некоторых работ писателя по рукописям и научный текст некоторых его работ. Древнее литературное наследие стало изучаться с научной точки зрения двадцатого века. В статье приведена часть библиографии, которая появилась в результате изучения наследия Андаллиба. Некоторые исследования были кратко разъяснены. Также замечательны конференции и симпозиумы, посвященные поэту.